

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YANGI MEVA NOMLARINING MADANIY-KOGNITIV ASPEKTLARDA TAQQOSLANISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17470057>

Jakbarova Sevaraxon Mamurjanovna

Oriental Universiteti o'qituvchisi

e-mail: jakbarova1988@mail.ru

Annotatsiya

Tillar inson tafakkuri, tajribasi va madaniy dunyoqarashining ifodasi bo'lib, ular jamiyat tarixiy taraqqiyoti, hayot tarzi, e'tiqodi va qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Tildagi har bir leksik birlik, ayniqsa, kundalik so'zlar nafaqat obyektiv voqelikni, balki inson ongidagi subyektiv tasavvurlarni ham ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillarida yangi meva nomlarining madaniy-kognitiv aspektlarda taqqoslanishi ushbu nomlarning shakllanishi, ma'nosi, ishlatilishi va ular bilan bog'liq madaniy-kognitiv xususiyatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Bunda nomlarning etimologiyasi, lingvomadaniy assotsiatsiyalar, metaforik va metonimik ishlatuvlar hamda milliy qadriyatlarda mevalarning o'rni kabi jihatlar tahlil qilinadi.

Meva nomlari ham shunday leksik birliklardan biri bo'lib, ular faqatgina biologik ob'jekt emas, balki turli madaniyatlarda ramziy, estetik, diniy yoki ijtimoiy ma'noga ega bo'lishi mumkin. Xalqaro oziq-ovqat bozori kengayishi va turli millat vakillari o'rtasidagi aloqalar ortib borishi natijasida ingliz tilidan boshqa tillarga ko'plab yangi meva nomlari kirib kelmoqda. Xususan, so'nggi yillarda o'zbek tilida "pitaxaya", "marakuya", "avokado", "durian", "mangustin" kabi ekzotik mevalar nomlari ishlatila boshladi. Bu holat o'z navbatida yangi leksik birliklarning semantik, pragmatik va madaniy jihatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida yangi meva nomlarining madaniy-kognitiv jihatlarini taqqoslab o'rganiladi. Meva nomlari qanday madaniy asosda shakllangani, ularning kognitiv model va ramziy ma'nolari, tilshunos olimlarning konsepsiyalariga asoslangan holda tahlil qilinadi.

Nazariy asoslar

Kognitiv tilshunoslik — bu tilni inson tafakkuri bilan bevosita bog'liq holatda o'rganadigan zamonaviy ilmiy yo'nalishdir. "Kognitiv" so'zi inglizcha "cognize — bilmoq, anglamoq, tushunmoq" so'zlaridan olingan bo'lib, bu soha faqat falsafadagi bilish nazariyasi bilan cheklanmay, balki tilni tafakkur (ong) bilan

bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarning ijtimoiy, madaniy va lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini chuqur ilmiy tadqiq etadi Bu yo'nalish vakillaridan biri, mashhur amerikalik tilshunos G. Lakoff tilning semantikasi insonning dunyoni idrok etish shakli bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha: "Tilingizda qanday fikrlasangiz, shunday yashaysiz. Tildagi metaforalar ongiy bo'lishi mumkin, lekin ular bizning harakatlarimizni boshqaradi." (Lakoff & Johnson, 1980)

Demak, har bir til biror so'z orqali o'ziga xos konseptual modelni yaratadi. Bu model inson miyasida joylashgan bilimlar, tajriba, madaniyat, stereotiplar asosida shakllanadi.. Sh. Safarovning fikricha, kognitiv tilshunoslikning vazifasi til yordamida bilim olish va saqlash, tilni amalda qo'llash hamda uzatish, umuman, til tizimi va tarkibini inson miyasidagi in'ikosi sifatida tafakkur bilan bog'lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdir (4, 11). A. Abduazizovning ta'kidlashicha, nutqning hosil bo'lishi, uzatilishi, xotirada ongli saqlanishi kabi murakkab hodisalarning markazi miya neyronlari orqali amalga oshiriladi (4, 30). Tildagi turli birliklarning shakl va mazmunini farqlab, turlicha tushunchalar, konseptlar, freymlar yordamida milliy-madaniy va ijtimoiy xususiyatlarni har bir xalq yoki etnos uchun o'ziga xosligini aniqlashda fonologik vositalar katta xizmat qiladi. Inson tili "tovushli, ovoqli" bo'lib, u mazmunni hosil qilishda buyuk ahamiyatga egaligini kognitiv fonetika va fonologiyada o'rganilishi sababli uni kognitiv tilshunoslikning asosiy tarkibiy qismi ekanligini e'tirof etish lozim. Hozirgi zamon tilshunosligida kognitiv yo'nalish leksik-semantik sathdagi tahlillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unga ko'ra til umumiydir.

Bundan tashqari, madaniyatlararo muloqot sohasida metaforalarni tahlil qilish turli madaniyat vakillari o'rtasidagi tushunmovchiliklarni kamaytirishga yordam beradi va bir-birining qadriyatlarini yaxshiroq anglash imkonini yaratadi. Metaforalar orqali jamiyatning ichki ma'naviy dunyosi, qadriyatlari va tajribalari ifodalanadi, bu esa muloqot jarayonini samaraliroq qiladi. Shuningdek, ushbu tadqiqot lingvistik izlanishlar sohasida ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Metaforalarni o'rganish orqali inson tafakkurining til orqali qanday ifodalanishi va madaniyat bilan uzviy bog'liqligi chuqurroq tadqiq qilinadi. Kognitiv Metafora Nazariyasi (Cognitive Metaphor Theory, CMT) Jorj Lakoff va Mark Jonson tomonidan ilgari surilgan va bu nazariya metaforalarning faqat lingvistik birlik emasligini, balki insonning murakkab kognitiv jarayonlariga asoslanganligini ta'kidlaydi. Z. Kövecses (2005) madaniyatlararo metafora va konseptlar bo'yicha tadqiqot olib borib, tilning madaniy jihatdan farqlanishini aniqlagan. Unga ko'ra: "Metaforalar universallashtirilgan bo'lishi mumkin, lekin ularning realizatsiyasi har bir madaniyatda o'ziga xosdir." Bu fikr asosida, biror meva nomi bir madaniyatda

sogʻliq, boshqasida boylik, yana boshqasida esa romantik tasavvurni bildirishi mumkin. Shunday qilib, madaniy-kognitiv yondashuv tilshunoslikda semantikani yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Yana bir muhim nazariy jihat bu – nomlash (naming) masalasidir. Nom har doim obyektning fizik xususiyatlariga bogʻliq boʻlmaydi, balki aksariyat hollarda inson ongi va madaniyati bilan belgilanadi. Ingliz tilida “dragon fruit” deb ataluvchi meva – “ajdaho mevasi” deb nomlanadi, chunki uning tashqi koʻrinishi ajdahoni eslatadi. Oʻzbek tilida esa bu meva “pitaxaya” sifatida transliteratsiya qilinadi. Bu ikki yondashuv oʻrtasidagi farq, til va madaniyat munosabatining oʻziga xos koʻrinishidir.

Methodology

Ingliz tilida yangi mevalar odatda oʻzining qiyofasi, taʼmi, yoki geografik kelib chiqishi bilan bogʻliq holda kognitiv qatlamga ega boʻladi. Masalan, dragon fruit (ajdaho meva) nomidagi “ajdaho” obrazi uning qopqogʻini eslatishi bilan bogʻliq. Oʻzbek tilida yangi mevalar nomlari madaniy qatlamda turlicha rivojlanishi mumkin. Baʼzan meva nomining oʻzi bilan bogʻliq xalqona iboralar, qofiyalar shakllanadi. Baʼzi mevalar esa Oʻzbekistonning oʻz mevalari qatoriga qoʻshilib, mahalliy xalqning dunyoqarashi, ovqatlanish madaniyati bilan uygʻunlashadi. Yangi mevalar nomi odatda ularning madaniy, iqtisodiy va geografik taʼsiriga qarab, tillar oʻrtasida almashadi. Ingliz tilidagi nomlar koʻpincha xalqaro standart sifatida xizmat qiladi, oʻzbek tilida esa ularni oʻzlashtirish, transkripsiyalash, yoki oʻzbekcha nom berish jarayonlari kuzatiladi.

Material sifatida ingliz va oʻzbek tillarida faol ishlatilayotgan 5 ta yangi meva nomi tanlab olindi:

Dragon fruit – Pitaxaya

Passion fruit – Marakuya

Durian – Durian

Avocado – Avokado

Mangosteen – Mangustin

Har bir meva nomining inglizcha va oʻzbekcha variantlari semantik, madaniy va kognitiv jihatdan tahlil qilindi. Tahlil qilishda onlayn lugʻatlar (Oxford, Merriam-Webster), tilshunoslik maqolalari, madaniyatshunoslik manbalari va ijtimoiy tarmoqlardagi ishlatish kontekstlari asos boʻldi.

Natijalar

Ushbu tahlil shuni koʻrsatadiki, meva nomlari orqali har bir til oʻz madaniy olamini aks ettiradi. Ingliz tilida bu mevalar orqali sogʻlom hayot, diniy qadriyatlar, estetik tushunchalar ifodalanadi. Oʻzbek tilida esa ular hali semantik

jihatdan neytral holatda saqlanmoqda. Ingliz tilida ko'plab mevalar ramziy, diniy yoki sotsiokultur jihatdan belgilangan. Masalan, passion fruit Masih azoblari bilan, avocado sog'liq va go'zallik bilan bog'liq. O'zbek tilida esa bu mevalar hali yangi, ular bo'yicha madaniy stereotiplar shakllanmagan. Bu holat mevalarning yangiligi, importga bog'liqligi va ommaviy madaniyatda o'z o'rnini topmagani bilan izohlanadi. Lakoff va Johnson (1980) nazariyasiga ko'ra, metafora orqali inson tajribasi tilda ifodalanadi. Ingliz tilidagi "dragon fruit", "queen of fruits" kabi atamalar bu nazariyani amalda ko'rsatadi. O'zbek tilida esa bu metaforalar mavjud emas, chunki ular hali madaniy va semantik jihatdan o'zlashtirilmagan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida yangi meva nomlarining qo'llanilishi semantik va madaniy jihatdan sezilarli farq qiladi. Ingliz tilida meva nomlari ko'pincha madaniy va ramziy yukga ega bo'lib, til foydalanuvchilarining ongida chuqur o'rnashgan. O'zbek tilida esa bu mevalar asosan transliteratsion asosda qabul qilinib, hozircha kognitiv model darajasiga o'tmagan. Ingliz va o'zbek tillaridagi yangi meva nomlarining taqqoslanishi ularning nomlanish jarayoni, madaniy-kognitiv assotsiatsiyalari va tillar o'rtasidagi ko'chish dinamikasini ko'rsatadi. Ingliz tilida nomlar ko'pincha tasviriy va xalqaro xususiyatga ega bo'lsa, o'zbek tilida bu nomlar o'zbek madaniyatiga singdirish, transkripsiya qilish yoki mahalliy nomlar bilan boyitish jarayonini boshdan kechiradi. Bu tadqiqot kelajakda yangi leksik birliklarning madaniyatga kirib borish jarayonini kuzatishda, tarjimada kontekstual yondashuvni ishlab chiqishda va kognitiv lingvistika doirasidagi nazariyalarni sinovdan o'tkazishda foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
3. Davlatov, B. (2021). "O'zbek tilida yangi leksik birliklarning semantikasi". *Filologiya masalalari*, №2, 45–50.
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. O'zbek tilining izohli lug'ati.
5. Oxford Learner's Dictionary.
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
6. Merriam-Webster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com>
7. Food and Culture Encyclopedia. <https://www.foodbycountry.com>

8. Shodieva, M. (2022). “Madaniy konnotatsiyalar va tarjima muammolari”. *Til va adabiyot*, №1.
9. Xotamovna, M. F. (2024). TRANSLATION DIFFICULTIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS FROM ENGLISH INTO UZBEK. *IMRAS*, 7(11), 103-107.
10. Xotamovna, M. F. (2024). PROBLEMS IN SIMULTANEOUS TRANSLATION AND THEIR SOLUTIONS. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(28), 72-74.